

# FEDERIKO KRUTWIGI ELKARRIZKETA

IMANOL MURUA URIA

---

**F**ederiko Krutwig Sagredo Getxon (Bizkaia) sortu zen 1921. urteko maiatzaren 15ean. Aita alemana eta ama jatorri italiarrekoa, gaztelera izan zuen ama hizkuntza, baina oso gazterik ikasi zituen frantsesa eta alemana, oinarrizko ikasketak eskola frantsesean aurrena eta alemanean gero egin baitzitu Bilbon. 15 urterekin, gerra zibila piztu zela eta, Lisboara jo zuten Krutwigtarrek. Portugesa ongi ikasteko baliatu zuen Federikok bi urteko egonaldia. Bilbora itzuli zenerako grekoa eta euskara ikasiak zituen, bere kasara.

Garai hartan erdi hilik zegoen Euskaltzaindiara hurbildu zen Krutwig, eta Resurrección Azkue ezagutu zuen, akademiak Bilboko Erribera kalean zuen egoitzan. Euskaltzainburuaren lankide ezezik adiskide on ere egin zen Krutwig gaztea eta, 1942an, 21 urte baino ez zituela, euskaltzain izendatu zuten. Urgazle Euskaltzaindiko akten arabera, euskaltzain oso Krutwigek berak uste duenez.

Urte gutxitan, Azkue zaharraren babesarekin, Euskaltzaindiko ekintzaile nagusi bilakatu zen Krutwig. Berari eskatu zitzaion Euskaltzaindiaren berrikuntzarako plangintza lantzea, eta berak egindako proposamena onartu zen osorik 1949an: Iparraldeko eta erbesteko euskaltzainak Akademian berriro onartzea eta aurrerantzean hamabi euskaltzain barik hemezortzi izatea erabaki zen.

1952an, Luis Villasante euskaltzain izendatu berriaren sarrera hitzaldiari egindako erantzunean Elizari kritika gogorra egin ziolako, erbestera jo behar izan zuen. Parisen lau urte egin zituen eta Alemanian sei. 1962an Euskal Herrira itzuli zen, Miarritzera, eta hurrengo urtean Vasconia liburua argitaratu zuen, Fernando Sarrailh de Ihartza ezizenarekin.

ETA jaio berriarentzat erreferentzia garrantzitsua izan zen Krutwigen liburua, Krutwig bera artean ETako kide ez zen arren: abertzaletasun jeltzalea errefusatu eta ezkerreko abertzaletasun iraultzailerako oinarri teorikoak ezarri zituen Vasconia-k. ETarentzat zenbat txosten egin zituen gerora, eta erakunde armatuaren V. Asanblean, 1967ean, zuzendaritzako kide izendatu zuten.

Brusselan bizi zen orduan, baina urte berean Italiara joatearekin batera, borroka politikotik urruntzen hasi zen. Erroman, Aljerren, Aostan, Lovainan eta Brusselan egin zituen hurrengo urtean, 1978an Hego Euskal Herrira itzuli ahal izan zuen arte.

Zarautzen hartu zuen bizilekua eta bertan sortu zuen, beste bost kiderekin batera, Jakintza Baitha elkarte helenista 1986an. Azken urteotan greko klasikoa izan da Federiko Krutwigen lanaren ardatza. Bilbon bizi da egun.

## **Getxon jaioa zara eta Bilbon hazia, baina familiaren jatorria urrunagokoa duzu.**

Getxon gutxi bizi izan naiz. Hiru edo lau urterekin etorri nintzen Bilbora eta gehienez Bilbo izan da nire bizilekua.

Aita alemana nuen, baina erdia baizik ez, aitaren ama, alemana izanik ere, etorkiz frantsesa baitzen. Amona prusiarra zen, alemana baino gehiago. Gure arbasoak frantses erreboluzioaren garaian Frantziatik Alemaniarat pasatu ziren eta Federiko Handiaren zerbitzuan egon ziren. Nire arbaso bat Prusiaren zerbitzuan jeneral izan zen eta Napoleonen aurka borrokatu zuen.

Amaren arbasoak, berriz, italiarrak ziren, Veneziakoak. Sagredo izen oso ezagutua da Venezian. Sagredo izeneko palazio bat dago gaur egun ere. Krutwig ez da izen ezagutua Alemanian: Kolonian familia bat dago abizen horrekin, eta besterik ez.

### **Zenbat zineten familian?**

Aita, ama, hiru arreba eta ni. Nire amaren semea izan naiz ni. Aita enpresa gizona zen eta berak nahi zuena ez nintzen bilakatu. Ez dut uste asko maite ninduenik. Nire arrebak gehiago maite zituen.

### **Non egin zenituen lehenengo ikasketak?**

Lau urte eta erdi nituela eskola frantses batera joan nintzen, sei urte eta erdiko arrebarekin. Ez zuen bakarrik joan nahi eta biok joan ginen urte berean Bilboko eskola frantses horretara. Espainolez eta frantsesez ikasten genuen.

Eskola frantsesaren ondoren kolegio alemanera joan nintzen. Elitekoa zen. Alemaniako diruz ordaintzen zen normalki. Irakasgai guztiak gainditu behar ziren, bestela utzi egin behar zenuen eskola. Ikasturtearen errepikapenik ez zegoen.

Gerora maisuek ikerketa bat egin zuten hogeitau urte horietan pasatu ziren ikasle guztiek zer lan egin zuten neurtuz. Eta uste dut handik pasa ziren guztietatik nota hoberenak nik ukan nituela.

Eskolan alemana ikasi nuen, han alemanez mintzo ginen eta. Alemanez ongi mintzo nintzen eta orain ere ongi mintzo naiz. Baina ez zen nire hizkuntza. Ni ez nintzen oso alemana sentitzen. Gu etxean espainolez mintzo ginen; alemanez batere ez.

«BIZKAIERAZ HASI NINTZEN IZKIRIATZEN»

**Kolegio alemanean 1930eko hamarkadan egon zinen, Alemanian nazismoa indarra hartzen ari zen garaian. Zuen ikasketxean eraginik bazuen horrek?**

Gerra zibilagatik Lisboan bizi izan ginelarik ere kolegio alemanean egon nintzen, eta han oso alemanak ziren, Espainian baino gehiago. Uste dut hortik etorri zela nik nire burua aleman ez sentitzea.

Ez zuten horretan enfasia egiten, baina batzuk naziak ziren; bilerak eta egiten zituzten. Ni ez nintzen sartu haien politikan, nazismoaren politika ez nuen maitatzen. Alemanentzat ni traidore edo pertsona galdua nintzen. Orain batzuetan egiten dute hemen ikasle zaharren bilkura eta ni ez naiz joaten.

Alemania ez dut gorrotatzen, zeren kulturaz alemana bainaiz, baina sentimenduz ez naiz nehoiz ere izan alemana.

**Frantsesaren eta alemanaren ondoren hasi zinen euskara ikasten. Noiz?**

Zortzi urterekin, neskame batekin. Nire aita eskuindarra zen. Ama ez zen anti-euskalduna, baina aitak pentsatzen zuen euskara baliorik gabekoa zela. Gogoratzen naiz batzuetan joaten nintzela ohe azpira liburuekin, aitak jakin ez zezan euskara ikasten ari nintzela. Aitak pentsatzen zuen lagunartean gehiago ibili behar nukeela, ikasten denbora gehiegi egiten nuela, eta batzuetan liburuak kentzen zizkidan.

**Euskaraz ikasteko zer liburu erabiltzen zenituen?**

Bizkaieraz hasi nintzen izkiriartzen. Euskeltzale Bazkuneko liburuekin eta Zamarriparen bi libururekin: *Gramática del Euskara Vizcaino* eta *Manual del Vascófilo*. Oso liburu onak.

**Euskeltzale Bazkunako liburuak euskara sabindarrean idatziak ziren, ezta?**

Eta batzuetan halako hizkuntzaz egin nituen itzulpenak, baina berehala ikusi nuen hori amets bat besterik ez zela, eta hasi nintzen egiazko bizkaieraz eta lapurteraz idazten.

**Grekoa noiz eta nola ikasi zenuen?**

Eskola batzuetan eta nire kontura ikasi nuen. Hamazazpi urte nituenerako behintzat banekien grekoz mintzatzen.

**Filosofia liburuak ere oso gazte zinela hasi zinen irakurtzen. Nondik zetorkizun ikasteko grina hori?**

Gazte nintzela irakurri nituen Descartes metodoa, Kanten kritikak... Adiskide batek eta nik kalkulatu genuen ikasteko zenbat denbora genuen: zenbat urte bizi gaitzekeen, hainbeste urte hainbeste egun zirela... eta horren batura ez zen oso handia. Gizonaren bizia oso laburra zela ikusi genuen eta, zerbait ikasi nahi bagenuen, ongi aprobeixatu behar genituela egunak.

Orduan ikasteko plan gogorra ezarri genuen, guk geure buruari inposatua, inork kanpotik ezer esan gabe. Autodidakta moduan. «Ikasi behar dugu, hemen zerbait jakin nahi badugu», esaten genion geure buruari. Bostetan jaikitzen nintzen eta ez dakit zenbat orduz ikasten aritzen nintzen: lehenengo hau, gero hura... ordu bakoitzean zer ikasi behar nuen antolatua nuen.

**Zer garaitan aritu zinen horrela?**

Espainiako gerra baino lehen. Lau edo bost urtetan egin nuen horrelako erregimena.

**Lisboara joan zineten gerra piztu zenean. Zergatik Lisboara?**

Nire aitak lan egiteko aukera hobea zuen. Bi urte egon nintzen Lisboan, eta portugesa ongi ikasi nuen. Portugesa ama hizkuntza bezala da niretzat: ni arrebeekin portugesez mintzo nintzen; amarekin espainolez baina arrebeekin portugesez.

**Gaztelera, euskara, frantsesa, alemana, grekoa, portugesa... Zenbat hizkuntza dazkizu?**

Espainolez, portugesez, italieraz, alemanez, ingelesez, greko klasikoan, euskaraz eta frantsesez ongi mintzo naiz. Netherlanderaz ongixe mintzo naiz. Latinez eta pertseraz jakin nuen baina gauza batzuk ahanzi ditut. Eta Asiako beste hizkuntza batzuk ere ikasi nituen, baina kulturaz europarra, grekoa beraz, nintzela ohartu nintzenean, gauza guztiak jakin ez ditzakegunez, utzi egin nituen Ekialdeko hizkuntzak

### **Greko klasikoa bai, baina modernoa menderatzen duzu?**

Irakurtzen badakit, baina saiatzen naiz batez ere greko zahararekin zeren European interesatzen zaigun hizkuntza greko zaharra da, eta ez greko modernoa. Greko modernoa, guretzat, bulgariara edo turkiera bezala da; hizkuntza sinpatikoa da, baina ez da gure kultur hizkuntza.

### **Lisboara joan zinenerako idazten hasia zinen?**

Gerra hasi baino lehen itzulpen batzuk egin nituen. Batez ere Alemaniako literaturako lan batzuk itzuli nituen: Goetheren gauza batzuk... Bizkaieraz idatzi nituen hasierako lan haiek. Orain galduta daude. Ez daude argitaratuta.

### **Bilbora itzuli zinenean Unibertsitatara joan zinen, ezta?**

Merkataritza irakasle ikasten hasi nintzen aurrena, eta gero Deustuko Unibertsitatean egon nintzen urte bi, zuzenbidea ikasten. Baina gero mobilizatu egin ninduten eta ikasketak eten egin nituen. Hemen kostaldean, Bilbon eta Busturialdean, Espainiako soldadu bezala mobilizatua egon nintzen. Zerbitzu militarra oso luzea zen orduan. Lau urte-edo egon nintzen guztira.

### **Gerraondoko giro frankista horren erdian, nola hasi zitzaizun euskal kontzientzia pizten?**

Alemanengandik ondo ezagutzen nuen nazionalitateen arazoa. Beti interesa ukan nuen. Europa guztian nazionalitateen teoria zein zen jakin nuen, eta Euskal Herrian horrelakorik ez zela izan ohartu nintzen. Arana Goirirena ez zen nazionalitateen teoria bat: oso kultura gutiko gizona zen.

### **Nondik nora eskuratu zenituen Sabino Aranaren obrak?**

Nire aitaren txoferra Los Bocheros kantarien taldekoa zen. Abertzalea zen eta haren bidez hartu nuen *Ami vasco* liburua, eta irakurri nuen. Tontokeria bat zela ikusi nuen.

«BENETAKO ADISKIDE IZAN NUEN AZKUE»

### **Aitaren bitartez hurbildu zinen Euskaltzaindira.**

Nekizkien hizkuntzen diplomak eskatzen ari nintzen, soldadutza etxetik hurbil egitea erraztuko zidatelako. Eta euskarazkoa aitaren bitartez eskatu nion Oleaga euskaltzainari. Nazario Oleaga karlista zen, aitaren laguna. Euskaraz idatziak nituen lanak erakutsi nizkion eta, horiek ikusita, Azkuerengana eramandu ninduen. Orduan ezagutu nuen Resurrección María Azkue, Erribera kaleko 6. zenbakian, Euskaltzaindiaren egoitzan.

Erakutsi nizkion nire lanak, eta harrituta geratu zen. Handik aurrera sarri joan nintzen Azkuerengana. Orduan Azkueren «vasco-español-francés» hiztegia «español-vasco» izatera aldatzen ari ziren Azkue eta Oleaga, eta horretan laguntzen hasi nintzen.

### **Harreman ona izan zuen Azkuerekin.**

Pertsona gutxik izan dute nigan Azkuek eduki zuen garrantzia. Ezagutu nuenean hirurogeita hamar urtetik gora zituen eta, berrogeita hamar urteko aldea genuenez nire aitona izan zitekeen arren, lagun bat izan zen niretzat. Ez zen Akademia-kide bakarrik izan, benetako adiskidea baizik. Iritzi ezberdinak eduki genitzakeen, baina besteak zer esaten zuen adi entzuten genuen. Azkuerekin mintza zitekeen.

Gero zahartu egin zen. Ezagutu nuenean, hasieran, gizon sa-soitsua zen. Berak esaten zuenez, ez zen gizon zahar bat, mutil urtetsu bat baizik.

Bestalde, hasieratik harritu ninduen hain lan handi eta garrantzitsuak egin zituen gizon horrek batzuetan oinarri zientifikorik gabeko iritziak defenditzen zituela ikustea. Gogoan dut Julio Urkijok behin erran zidana: «*Cómo puede ser que un*

*hombre que tanto y tan provechoso trabajo ha efectuado, como es Don Resu, en cambio tenga tan poca idea científica?».*

### **Nolako Euskaltzaindiarekin egin zenuen topo?**

Azkuerekin Oleaga, Urkijo, Irigarai... zebiltzan. Batzuk kanpoan zeuden, gerraren ondorioz. Jose Maria Areilzak, Mutrikuko konteak, Azkueri esan zionean Akademia berrantolatu behar zela, erbestean zeudenak Akademiatik kanpo uzteko agindu zion. Espainiako Akademian espulstatu egin zituzten erbestean zeudenak eta, Euskaltzaindia Espainiako legeen pean zegoenez gero, hemen ere espulstatu egin behar ziren, eta haien lekuan Erregimenari edo Espainiari atxikitako ordezkioak izendatu. Euskaldun-frantsesak, berriz, bileretara ez deitzeko agindu zion. Eta ez ziren deitzen.

Gero, Euskaltzaindia nola berrantolatu pentsatzen hasi nintzenez, Azkueri eskatu nion erakusteko Areilzaren agindua. Baina agindu idatzirik ez zegoen, hitzez errandakoa baino ez zen.

**Euskaltzaindiaren orduko aktetan agertzen denez, Bizkai-ko Diputazioko Kultura Batzordeak eskatu zion Azkueri Euskaltzaindia berrantolatzeko eta hirugarren baldintza bat ere jarri zuten: Diputazioak ordezkari bat izatea Akademian. Horregatik sartu zen Euskaltzaindian Juan Irigoien.**

Azkuek kontatuta dakit Areilzak eskatu ziola. Baina Erregimenaren gizonak ziren batzuk zein besteak, faxistak eta oso eskuindarrak. Hala ere, ez nuke errango Areilza izpirituz faxista zenik. Oso eskuindarra zen, dudarik gabe, baina nire aburuz askoz ere faxistago zen zentzu honetan Calle Iturrino.

Egiazko *fantoche* bat zen Calle Iturrino. Diputazioko Kultura Batzordeko presidentea zela uste dut. Diputazioko enplegatua zelako uste zuen eskubidea zuela Akademia kontrolatzeko. Euskaraz ez zekien. Ez zekien ezer! *Fantoche* bat!

### **Juan Irigoienekin bitartez saiatzen zen kontrolatzen?**



Juan Irigoienek bazekien bere deuseza eta, gizon apala zenez, ez zen sartzen. Baina besteak deus ere ez zekien eta nolabait bere gabeziak Diputazioko kide izatearekin betetzen zituen.

Irigoienek euskal pilotari buruzko liburu bat izkiriatu zuen. Bazekien euskaraz mintzatzen baina ez zekien euskarari buruz. Ez zuen estudiatu ezer. Baina bera konturatzen zen: ez zen *fantoche* bat. Normalean ez zen etortzen Euskaltzaindiaren bileretara. Horregatik, ni berrikuntza prestatzen hasi nintzenean, Euskaltzaindiak deliberatu zuen Akademiatik kanpo uztea. Berak ere ez zuen ikusten bere burua Akademian: gizon zentzuduna zen.

#### EUSKALTZAINDIAREN BILERAK GAZTELERAZ

**Gerraosteko aurreneko bilkura 1941eko apirilaren 28an egin zuen Euskaltzaindiak. Hauxe dio, besteak beste, bilerako aktak: «Erabagiten dabe, bein-beineko ta oraingoz, Euskaltzaindia jaun oneikaz eraturia izan dedila: lengoak, Azkue, Urkijo eta Intzagarai jaunak; barriak Gerra, Zamarripa, Irigoyen eta Oleaga jaunak». Gehienak ezagutu zenituen hurrengo urtean Euskaltzaindira hurbildu zinenen.**

Julio Urkijo gizon jantzia zen, Azkue baino jantziagoa. Bere zorrotasunari eta prestakuntza intelektualari esker, *RIEV* aldizkarian lan onak baino ez ziren publikatu eta zabor sasi-zientifiko guztiak baztertzen jakin zuen. Urkijok ez zekien euskaraz mintzatzen, baina gizon jakintsua zen eta bazekien non zeuden bere mentsak eta bere alde indartsuak. Gainera, bere aldizkariaren bitartez euskararen prestigioa goratu zuen.

Nazario Oleaga, idazkaria, oso euskaltzalea zen. Garai hartan euskaltzaleak karlistak ziren. Karlistak euskaraz mintzo ziren eta abertzaleak, berriz, erdaraz. Oleaga bere negozioari buruz bere semeekin beti euskaraz mintzo zen, eta emazteak ez zekien euskaraz. Euskaldunberria zen Oleaga. Zeanurin ikasi zuen bertan epaile zenean.

Pablo Zamarripa ere ezagutu nuen. Karlista zen, Lezama Leguizamonen mendekoa ez baina bezeroa zen —bezero hitza

erromatarren erabiltzen zuten zentzuan—. Gauza guztien gai-  
netik karlista, baina oso apala eta oso ona. Zamarripa beti  
izan zen folklorista. Hala ere bizkaierazko gramatika bat izki-  
riatu zuen, oso ona. Asuan bizi izan zen baina Laredokoa zen,  
Laredon sortua.

**Joan Karlos Gerra hil ondoren Inazio Maria Etxaidek har-  
tu zuen haren aulkia, 1942ko martxoaren 26ko batzarrean.**

Etxaide oso ongi ezagutu nuen. Politikaz karlista edo inte-  
grista zen. Oso euskaltzalea. Badakizu epoka batean euskaraz  
mintzatzen ziren pertsonak ez ziren jeltkideak, karlistak baizik.  
Familia batean euskaraz mintzo baziren, seguru karlistak zi-  
rela.

Gipuzkoako telefono sareko presidentea izan zen, eta horri  
buruz liburu bat idatzi zuen: telefoniaren sorrera Gipuzkoan,  
edo horrelako zerbait. Jakintsua zen, baina Euskal Herrian  
askorekin gertatzen den bezala, ez zuen imajinaziorik. Zentzu  
honetan ez nuke errango inteligentea zenik.

Etxaidek teoria bat aurkeztu zuen ergatiboari buruz, eta  
Bizkaian, Nafarroan eta Lapurdin egiten den diferentzia ez  
zuen aintzat hartzen. Bizkaian «emoten deuat» eta «emoten joat»  
erraten da baina Gipuzkoan bi formak nahasten dira: «ematen  
diat». Etxaide giputza zen eta diferentzia hori zegoenik ez zekien.  
Teoria hori ez zela egiazkoa erran nion.

Haren semea, Jon, zerbitzu militarra egiten ari zen. Or-  
duan, berak, jakintzazko gizon prestua baitzen, bere semeari  
Bizkaiko bertze soldaduei galdegitea eskatu zion. Ikusi zuen eta:  
*«En efecto, tiene usted razón»*, erran zidan.

**Euskaltzaindiko bilerak gazteleraz egiten ziren orduan. Noiz  
arte?**

Nik proposatu arte. Urkijo hil zenean proposatu nuen. Ur-  
kijok ez zekien euskaraz mintzatzen eta bizi zelarik ez nuen pro-  
posatu.

**1942tik euskaltzain zarela irakurri izan dizut, baina Akademiaren aktetan dio urte horretan urgazle izendatu zintuztela, eta 1947an euskaltzain oso.**

Ez dakit. Diploma hortxe daukazu, ikus dezakezu, Azkue-ren eta Oleagaren sinaduraz: «1942ko urrilaren 29an». 21 urte-ekin, beraz. Urgazle edo euskaltzain oso? Ez dakit. Orduan ez zen horrelako sarrera hitzaldirik egiten, eta nik ere ez nuen egin. Egun batean diploma bat eman zidaten eta diploma bat baizik ez dut ukan, ez bi. Hor dudan hori da.

**Diploman ez du zehazten euskaltzain urgazle edo oso izendatu zintuzten, baina aktan hauxe dio: «Federico Krutwig Sagredo euskaltzain urgazle'tzat artzea erabagi da».**

Aktan edo akta berreginean? Orduan idatzitako akta da edo bitartean norbaitek datuak sartu ditu? Beldur naiz geroago norbaitek eskua sartu, aktak berrosatu eta, zentzu onean beharbada, historia berregin duen. Bigarren aldi batean izendatu baninduten euskaltzain, ez dakit non eta noiz izan zen.

**Euskaltzain oso edo urgazle, errealitatea da 1942tik aurrera Euskaltzaindikoko bileretan parte hartu zenuela. Batzarretara joanez batzuetan, zure lanak bertara igorritz bestetan. Akten arabera 1943ko otsailaren 26an izan zinen lehenengoz Akademiaren batzarrean, eta lan bat irakurri zenuen: «Retrosceso del vascuence y remedios».**

Ez dut gogoan baina izan liteke. Problema horretaz beti arduratu izan nintzen. Garai hartan lan oso handi-handi bat publikatu nuen, aditzaren forma guztiekin: hitanoa, hitatoa, Iparraldeko zutanoa, xuka... Nik prestatu-rikoko testu batean aditz forma hauek guztiak agertzen ziren. Orduko konpletoena zen. Egia erran, urte batzuetan soil-soilik nik prestatu nituen lanen bidez mintzatu ginen Euskaltzaindian.

«URKIJO ERE LAPURTERA KLASIKOAREN ALDEKOA ZEN»

**1944ko lehenengo bileran «Unificación de los dialectos vascos» lana aurkeztu zenuen. Hara zer dioen orduko aktak: «Ur-**

**kijo euskaltzainak dino astiroago irakurri nai leukela lan ori ta olan ebatsi da».**

Lapurterazalea baitzen Urkijo. Euskaraz ez zekien baina besteak baino jakintsuagoa zen. Bazekien hizkuntzaren batasuna beti tradizioaren bidez egiten dela. Eta praktika literarioaren bidez sortzen da tradizioa, eta ez zerutik datozen aginduen bitartez, orain batua egiten den bezala.

**Literatur hizkuntzaren batasuna proposatzen zuen lehenengo lana izan al zen zure «Unificación de los dialectos vascos» hura?**

Ez, Akademia fundatu zutenean, Urkijok eta Iparraldeko batek, ez dakit Broussain ez ote zen, izkiriatu zuten idazki bat erraten tradizioa lapurterak zuela. Lapurtera idatzia bizkaiera baino bi mende zaharragoa da eta bizkaiera 50 urte gipuzkera baino zaharragoa. Nire lana zentzu horretan zihoan.

Nik hasieran bizkaiera sabindarrean idatzi nuen, Oleagak egiten zuen moduan, biok hizkuntza pixka bat puristan. Baina berehala ohartu nintzen oker ari nintzela, eta lapurterako tradizioa ikertzen hasi nintzen: Axularren maila herrikoiko hizkuntza batetik, eta Leizarragaren maila goragoko hizkuntza bestetik.

Gai honi buruz askotan hitz egin nuen bai Azkuerekin eta bai Urkijorekin. Badakizu Azkue gipuzkera osatuaren aldekoa zela baina, Azkuek berak aitortu zidan, ez zuen argudio arrazionalik bere jarrera defenditzeko. Erdian zegoenez egokia iruditzen zitzaiolako, eta tradizioz eta sinpatiaz aukeratu zuen gipuzkera, beste euskalkiekin pixka bat aberastuz.

Azkuek ongi ezagutzen zuen lapurtera klasikoaren aldeko nire eta Urkijoren jarrera, eta behin baino gehiagotan animatu gintuen gurearekin segitzeko: «Ea irabazten duzuen», erraten zidan. Beretzat garrantzitsuena euskara salbatzea zen.

**Leizarragaren *Testamentu Berria* izan duzu idazkerarako eredu. Zergatik?**

Batez ere Axularren *Gero* dut eredu. Eta lehenagokoa zelako, Leizarragaren *Testamentu Berria*. Hizkuntza guztietan kreatzen dira hizkuntz mailak. Bata da Bibliako maila, bestea eguneroko maila. Horrelako mailak beste dialektoetan ez daude, lapurtera klasikoan baino ez daude.

Orain denok demokratak gara eta guztiok eredu berdinean mintzatu behar dugu elkarrekin. Hizkuntza kulto batean ez da hori gertatzen: honekin hitz hauek erabiltzen dituzu eta harekin beste hauek. Lapurtera klasikoak baditu hizkuntz mailak beste euskalkiek ez dituztenak.

**Karlistak edota integristak nagusi ziren orduko Euskaltzaindian. Zer moduz konpontzen zinen eurekin?**

Niretzat adiskidetasuna politikaren gainetik dago, harreman pertsonalak politikaren gainetik. Eta, niretzat, Azkue, Oleaga, Urkijo, Etxaide... familiakoak bezala ziren. Oso harreman onak. Aingeru Irigarai ez nuen horrenbeste ikusten, baina oso harreman onak nituen honekin ere.

**Bilkurak otoitz batekin hasi eta beste batekin amaitzen zenuzuten. Denak fededunak eta zu, berriz, paganoa.**

Garai hartan beharbada gaur egunean baino toleranteagoak ziren arazo horretan. Gainera, nik ez nituen proklamatzeko egunero erlijioaren kontrako aburuak.

**Anekdotak bat topatu dit 1944ko martxoaren 31ko aktan. Azkue, Oleaga, Urkijo eta laurok zinetan bilduta, eta «ertzain bi agertzen dira, Euskaltzaindiaren zertzeladak jakin gurean. Egin dabezan itaunari egoki erantzunik, eskaturiko agerbideak emon jakoz». Caro Baroja bisitan agertu zitzaizuen egun hartan, polizien bisitaren ondoren. Gogoratzen?**

Bi polizia etorri zirela gomutatzen naiz, baina ahantzia dut Caro Baroja bisitan etorri zitzaigula. Zentsuraren bulegoan bilerarako deialdiaren gutun bat ikusiko zuten, eta uste izango zuten: «*Aquí tenemos una reunión clandestina*», eta agertu ziren poliziak gure bilkura batera. Baina ikusi zutenean nortzuk ginen, Azkue eta, zeri buruz mintzo ginen, eta Areilzaren

eta Diputazioaren baimenez ari ginela... Ohartu ziren haien akats bat izan zela.

#### GOBERNADOREAREN ADISKIDEA EUSKALTZAIN

**1949ko ekainaren 25ean, Seminario de Rojas euskaltzain izendatu zenuten batzarrean, Euskaltzaindia berritzeko txostena egiteko agindu zizun Akademiak.**

Seminario de Rojas ezkutu bat izan zen berrikuntza egiteko, ahalmena eta babesa eman baitzigun. Seminario de Rojas faxista zen, Riestra gobernadorearen adiskidea. *El Correo Español* egunkariko zuzendaria edo erredaktore burua zen. Euskaraz bazekien, ez oso ondo, baina beharrezkoa zen bera sartzea, gobernadorearen babesa izateko. Bestela ezinezkoa izango zen Euskaltzaindiaren berregituraketa. Horrela, behin euskaltzain izendatuta, ematen nituen pauso guztien berri ematen nion Seminariori.

Seminario de Rojas euskaltzain izendatzeko jai handia egin genuen Bizkaiko Diputazioan. Inportantea izan zen batzarra: gobernadore zibilak, gobernadore militarrek eta hauek guztiek bi orduz euskara entzun zuten. Gobernadorea euskararen etsaia zen, baina horrelako festa batean ordu bi egonaz geroz, hark ez zuen moralki aurrerantzean euskaldunen kontra joaterik. Lehen aldia zen horrelako zerbait gertatzen zela. Ordura arte hizkuntza madarikatua zen, eta bilkura honen bidez madarikazio hori kendu zen.

**Une honetan Juan Irigoienek euskaltzain izateari utzi eta Diputazioaren ordezkari Seminario de Rojas izatea erabaki zen.**

Baina handik gutxira kendu egin zen Diputazioak ofizialki sudurra sartzeko zuen eskubidea. Ordezkaritza pertsonala izan zuen gero Seminario de Rojasek.

**1949ko ekainean hartu zenuen ofizialki Euskaltzaindiaren berrikuntzarako txostena egiteko lana. Baina lehendik hasia zinen, ezta?**

Lehenagotik ere hitz egin nuen gai honi buruz Azkuerekin eta, azkenean, Euskaltzaindiaren bilera batean proposamen bat lantzeko eskatu zitzaidan. Eta horretarako, ahal nuenekin harremanetan jartzeko, kanpoan zeuden akademiko ohiekin nahiz euskaltzain euskaldun-frantsesekin.

### **Norekin ipini zinen harremanetan?**

Isidoro Fagoaga tenorearekin aurrena; Donibane Lohizunetik *Gernika* aldizkari humanista publikatzen hasia zen ordu-rako. Euskaltzale asko ezagutzen zituen eta Lafitterekin, Jean Elissalderekin eta abarrekin harremanetan jarri ninduen. Helbideak eman zizkidan. Izkiriatu nion Sebero Altuberi, izkiriatu nion Piarre Lhanderi... Ematen ari nintzen pausoen berri ematen nien beste euskaltzainei, eta pozik zeuden nire lanarekin. Aingeru Irigarai zen beldurtiena. Erraten zuen kontuz ibili behar zela, pixkanaka joan behar genuela, nola deituko genituen frantsesak...

### **Zein ziren berrikuntzarako zure proposamenaren ardatzak?**

Batetik, euskaldun-frantsesak deitzea berriro eta Erregimenaren aginduz Euskaltzainditik bidalitako erbesteratuek aulkia berreskuratzea. Hori debekatzen zuen agindu idatzirik ez zegoelako erabaki nuen horrela jokatzeko. Bestetik, 12 euskaltzain izatetik 18 izatera pasatzea, euskaltzain berri Saint Pierre, Lafitte, Lafon, Dassance eta Lekuona izendatzea, euskalkietako ordezkariak gutxieneko bat zehaztea (bi bizkaitar, bi gipuzkoar, bi lapurtar, nafar bat, baxenafar bat eta zuberotar bat) eta gainerakoak euren merituengatik hautatzea.

Txostena aurkeztu nuen bilerara aspaldian agertu gabeko batzuk etorri ziren: Pierre Lhande, Jean Elissalde eta Bonifacio Etxegarai —erbestetik itzuli berria—, adibidez. Lafitte ere han zen, urgazle zen orduan. Eta txosteneko proposamen guztiak onartu ziren.

**12tik 18ra esan duzu. Baina ordurako 13 euskaltzain zinetela irakurri dut.**

Ez da zuzena. Gerraren ondoren eta nik txostena egin aurretik, erbesteratuek (Altube, Inza eta abar) Euskaltzainditik kan-

po zeuden. Garai hartako Euskaltzaindian ez genekien horietako batzuk non zeuden ezta bizirik ote zeuden ere. Orduan Euskaltzaindian sartu ginenok —Etxaide, Irigarai, Seminario de Rojas eta neuk— libre geratutako aulkiak hartu genituen. Beraz, ez zen ordurarte inoiz hamabi euskaltzain baino gehiago izan. Gainera, ez zegoen esaterik nork hartu zuen noren lekua. Berrikuntzarako nire txostenaren ondoren berreskuratutuzten euren aulkiak erbesteratuek.

#### ZAITEGI ETA ORIXE HASERRE

**Izendapen berrietan Iparraldekoak ziren ia guztiak. Zergatik?**

Ez ziren euskalkiko ordezkari gisa hautatu, euren merituenatik baizik. Prestigioko jendea ekarri behar zela pentsatu nuen, ondo izkiriartzen zuen jendea. Adibidez, hor Dassance Eskualtzaleen Biltzarreko presidentearekin tronpatu nintzen, ez baitzuen ongi izkiriartzen. Baina Saint Pierrek ondo izkiriartzen zuen euskaraz, eta Lafonek, Lafittek eta Lekuona zaharrak ere bai. Gainera, Iparraldekoak garbizalekeriaren bizioetatik libre zeuden.

Bestalde, Lafon hautatua izan zedin argudio bereziak erabili behar izan nituen, gaskoina baitzen. Gainera, komunista zen joera politikoz, baina hori isildu egin nuen noski. Bestela beldurtuko ziren euskaltzain zaharrak.

**Iparraldekoen berrito atea zabaltzeagatik eta erbestean zeudenak lekua berreskuratzeagatik ez zenuten arazo politikorik izan?**

Ni eskuindar baten semea nintzen. Agintariek errango zuten: «*A ese le importa la lingüística. Ese, como es hijo de Krutwig, no puede ser separatista*». Gainera, Seminario de Rojasi urrats guztien berri ematen nion, eta denarekin konforme zegoen.

**Berrikuntzaren kontrako iritzirik agertu zen, dena den. Hara zer zioen, esate baterako, *Euzko Gogoa* aldizkariak 1951ko editorial batean: «Iru edo lau adiskide vascuencistak elkar arturik egiazko Euskalerrinari, gure idazleri eta jakintsueri jaramonik egin gabe, jauntxoaren menpean Euskaltzaindia era-**



**berritu nai izan dute. Etzitzaien aski iruditzen aldegiñeri eta illeri ordezkoak ipintzea...». Atzerriko idazleen artean beste Euskaltzaindi bat sortzea proposatzen zuen editorialak bukaeran.**

*Euzko Gogoa* Jokin Zaitegiren aldizkaria zen. Oso oso euskaltzalea zen. Ez zen gure aburukoa, garbizalea zen, baina euskaltzalea. Badakizu hemen bi garbizalekeria egon direla: bata, Arana Goiriren garbizalekeria, eta bestea, Azkuerena. Zaitegi garbizalea zen Azkueren bidetik.

Ni ez nintzen etsai, antagonista baizik. Beste aburu batzuk nituen, baina ni ez nengoen Zaitegiren kontra, berak defenditzen zituen ideia batzuen kontra baizik.

**Orixek ere gogor kritikatu zuen zure jokaera aldizkari berean. Hauxe zioen, besteak beste: «Zertarako autarazi zenituen Prantzi aldeko euskaldunak irutatik bat baitziran 36garrenean, aien Euskalerrria irutatik bat izan gabe, eta zergatik ez zenuen autarazi bizkaitar bat bera ere?».**

Ez dakit zergatik zioen hori. Bizkaitik bazeuden bi.

Orixe *jebozalea* zen. Harentzat euskara *jeboen* mintzoa zen. Nik horregatik erran nuen *Euskaldunak* obra jebismoaren apologia zela. Harentzat euskaldunak herrietan, mendietan, baserrietan bizi ziren, hura zen bere Euskal Herria.

*Gernika* aldizkarian gutun bat izkiriatu nuen erranez euskara atera behar zela jebismo egoera horretatik, mintzaira kultura bilakatu behar zela. Erran nuen Euskal Herrian aristokrata ziren guztiak euskaldundu beharko genituzkeela; goiko klase sozialaren pertsona bat euskalduntzea askoz ere inportanteagoa zela hamar *jeb*o euskalduntzea baino. Eta hori Orixerentzat izan zen laido bat bezala. Nirekin haserretu zen.

Nik ez nuen zuzenean ezagutu, baina bi aldiz izan nuen gutun harremana berarekin; *Gernika* aldizkariako zuzendariak, Isidoro Fagoagak, lortu zuen hori. Fagoagak nahi zuen bere kolaboratzaileak adiskideak izatea, eta horregatik lortu zuen Orixek niri izkiriatzea. Baina harremanak ez zuen askorik iraun.

Bertzalde, Azkuek ez zuen Orixeri buruzko iritzi onik. Hamaika aldiz hitz egin zidan Orixeri buruz mespretxuz.

**Euskaltzaindian zenbiltzan bitartean hasi zinen artikulua eta poemak idazten *Gernika* aldizkarian eta *Euzko Gogoa*-n batik bat.**

Zaitegirekin harreman onak nituen. Polemika izan nuen berarekin baina oso adiskideak ginen.

Orixek, adibidez, euskara baserritarrekin mintzatzeko besterik ez zuen erabiltzen, baina Zaitegi erabat kontrakoa zen: euskararen literatur prestigioa goratu nahi zuen eta horretarako Platon euskarara itzultzen hasi zen. Itzulpen hauen arazoa zen Azkueren arauari jarraituz nahi zituela egin, hau da, hizkuntza herrikoiean nahi zuen gai filosofikoei buruz mintzo, eta hori ezinezkoa da.

*Gernika*-ko zuzendaria Isidoro Fagoaga zen, Berako tenore ezaguna. Liberala zen, eta liberalismoaren eta humanismoaren izpirituekin ahalegindu zen *Gernika* errebista aurrera ateratzen. Bere poltsikotik ordaintzen zuen eta Donibane Lohizunen argitaratu. Artikulu batzuk idatzi nituen nik eta kolaboratzaile batzuk ere lortu nizkion.

«NEGURITARRAK EUSKARA IKASTERA ZETOZEN GUREGANA»

**Nuevo Ateneo izeneko erakundea sortu zenuten Bilbon garai hartan. Nortzuk biltzen zineten Ateneoan?**

Kulturarekin interesa zuten hiru taldetako kideen artean sortu genuen: gerra aurretik Alea kultur taldearen inguruan bildutako jendea zegoen batetik, Blas de Otero haien artean, Mikel pintore taldekoak, Uranga, Ajuria eta beste, eta aristokrazia espainolistako Antonio Mentxaka, Adolfo Careaga eta neguritar batzuk. Mentxaka eta Careaga liberalak ziren; eskuindarrak bai baina frankistak ez. Orduan europarzaletasuna hasi ginen bultzatzen.

Ateneo Berriaren sorreran parte zuzena izan ez bazuten ere, euskal gaietan interesa zuten zenbait ibiltzen zen Ateneoan:

Bernardo Garro, Miguel Arruza eta abar. Geroago Lino Akeso-  
lo eta Imanol Berriatua erlijiosoak etorri ziren, eta Aita Villa-  
sante ere bai noizbait.

### **Espainolista eskuindarrekin, Adolfo Careaga ezagunarekin adibidez, ondo konpontzen zinen?**

Oso ondo. Antifrankistak ziren; espainolistak baina libera-  
lak. Eta europarzialeak, ni bezala. Erbesteratua nengoela eta ja-  
danik *Vasconia* idatzia nuela, Miarritzen topatu nuen Adolfo.  
Irakurria zuen *Vasconia* eta bazirudien ez zegoela nirekin hase-  
rre liburuagatik. Areago, han zegoen bere lagun bati liburua ira-  
kurtzeko gomendatu zion. Handik urte askotara, erbestetik  
itzuli nintzenean, Adolfo Careaga izan zen lehenengo bisitatu  
ninduena.

### **Mikeldi pintore taldearen inguruan ere ibili zinen. Pintatu ere egiten zenuen, beraz.**

Batzuetan. Gero erbestera joan nintzenean, nire arrebek  
hartu zituzten nire margoak eta galdu egin dira guztiak. Den-  
bora pasa margotzen nuen, baina ezagutzen nituen teknikak  
eta. Nik izkiriatu nuen lehen gauza euskal pinturari buruzko  
kritika bat izan zen, Liverpooleko Unibertsitatearentzat.

### **Julio Urkijo Institutuaren sorreran ere hartu zenuen parte.**

Ateneoaren barruan fundatu genuen. Sekzio ezberdinak zi-  
tuen. Artearen Zientziaren sekzioaren lehendakari, adibidez,  
Blas de Otero jarri genuen. Filologia sekzioan sekzio euskaldun  
bat osatzeko ideia aurkeztu nien, eta hala egin genuen, Euskal-  
tzaindiaren babesean nolabait. Esan genuen: «Hemen jakint-  
zari buruz espainolez mintzatzen da. Egin dezagun beste gau-  
za bat: euskaraz mintzo gaitezen jakintzari buruz». Ordurarte  
laborategiko hizkuntza izan zen euskara, ikerketen objektu bai-  
zik ez, baina guk gai zientifikoetarako lan hizkuntza bilakatu  
nahi genuen. Gure arteko eztabaidak ere euskaraz egitea de-  
liberatu genuen.

Horrela, gainera, purismoa erabilgarria ez dela frogatuko  
genuen. Zuk euskara erabiltzen baduzu, nahitaez ezin duzu pu-

rista izan. Purismoa, praktikan, ezina da. Orduan, zientziaren disziplina ezberdinak euskaraz lantzeko bildu ginen.

Euskara hizkuntza ofizialtzat hartu genuen. Eta hau lehen aldiz gertatu zen Euskal Herrian. Garrok erran zidan: «Orainarte nehoiz Euskal Herrian ez da izan horrelako sozietate bat zeinaren hizkuntza ofiziala euskara den». Gainera, nola Ateneoaren zati bat euskarazkoa zen, zuzendaritza orokorra bilinguala izan zen. Eta han zeuden faxistek, eskuindarrek eta guztiek onartu zuten hori.

Gure asmoen berri EAJko edo Euskal Gobernamentuko erresistentziako jendeari azaldu genion eta behin Euskaltzaindiko egoitzara etorri ziren bizpahiru ordezkari. Arruzak eta biok euskaraz azaldu genien zer egin genuen eta zer helburu genituen. Ez dakit azaldu geniena ulertu zuten, baina guri gazteleraz erantzun ziguten.

**Zuen Institutuaz aparte bazen beste gune euskaltzalerik Bilbon edo inguruan? Arruzak, adibidez, ez zuen euskara irakasteko eskola bat?**

Ez dut uste beste gunerik zegoenik. Eta Arruza gurekin hasi zen. Julio Urkijo Institutuaren bidez euskarazko klaseak ere antolatu genituen, eta han aritzen ziren Arruza eta beste batzuk. Garrok ere ematen zituen eskolak. Erribera karrikan genuen euskal akademiaren egoitza eta hara etortzen ziren euskara ikasi nahi zutenak. Neguritarrak ere, espainolzale aberatsen semeak, euskara ikastera etortzen ziren guregana. Julio Urkijo erakundeko asko espainolzale ziren, baina ez ziren euskararen etsai. Nehor ez zegoen gure kultur planteamenduen aurka.

Azkue hil zenean berari buruz konferentzia batzuk antolatu genituen Ateneo Berrian, euskaraz, eta neguritarrak etorri ziren. Berehala, biharamunean Bermeon bazekiten guregana Euskal Herriko jende dotorea etorri zela euskaraz entzutera, eta ez hemengo *jebo* gizarajoak: neguritarrek gure hizkuntza onartu zuten; prestigio sozialaren garaipena.

**Beti eman diozu garrantzia hizkuntzaren prestigio sozialari.**

Gizon guztiok ez gara berdinak ez intelektualki eta ez sozialki. Hizkuntzak prestigio handiagoa du garaileek mintzatzen badute. Ingelesa joan den mendean oso hizkuntza zatarra zen; baina orain, gerran garailearen hizkuntza izan baitzen, hizkuntza polita da amerikarren bitartez. Gauza bera sozietate guztietan: Euskal Herrian, hiri batean mintzatzen den hizkuntza politagoa da baserritarren artean mintzo den hizkuntza baino. Eta hiritarren artean, aristokraten hizkuntza politagoa da besteen hizkuntza baino.

«NAZIEK MAITE ZITUZTEN ORDUKO EUSKAL ABERTZALEAK»

**Zuen planteamendu euskaltzaleak onarpena zuen, beraz, garaileen artean ere, giro espainolzalean alegia.**

Gure izpiritua nazionalista zen, baina nazionalismo hori kulturala zen, Europan hitz hau erabiltzen den zentzuan. Europan nazionalismoa betidanik kultur problema bat izan da. Gure planteamenduaren arabera, euskaldungoaren lehen faktore nazionala euskara zen, eta bigarren faktorea kultura. Eta goi kulturako euskaldunentzat grekoa da kultura, Europa osoan bezala. Eta bertze faktoreak historia eta arraza dira. Arruza eta Garro nirekin akort zeuden.

Gure nazionalismoak ez zuen zerikusirik Arana Goirirenarekin. Arana Goirik nazio-estatalismoa sortu nahi zuen: euskal arraza baten estatu bat. Lau deitura euskaldun zituztenen estatua. Hori ez da egiazko nazionalismoa. Tontokeria bat da, ez da jakintzazko planteamendua. Aranak ez zekien euskaraz mintzatzen eta harentzat arraza inportanteagoa zen. Horregatik aleman naziek maite zituzten orduko euskal abertzaleak.

### **Zergatik diozu hori?**

Erbesteratu ondoren Parisen bizi nintzela, Alemaniara joan nintzen bisitaldi batean. Jagi-jagiko Lezo Urreiztietak erran zidan Alemaniara banindoan, pertsona jakin bat bisitatzeko. Joan nintzaion. Walther Nährich zen. Badakizu nor zen Walther Nährich? Alemanen okupazioaren denboran Britainiatik frente Atlantiko guztian Gestapoko buruzagi gorenal! Euskal-

dunak maite zituen! Euskaltzalea! Bere arrazakideak ginen nolabait.

Erran zidan: «Euskal Herrian espainol gorrien artean gu bezalako naziak daudela ikusi dugu». Francok estradizioak eskatu zituen baina haren protekzioarekin, aleman naziek ez zioten euskaldun bat Francori eman. Hori baino gehiago: naziek hemengo mugan euskaraz zekiten mugazain batzuk ezarri zituzten. Euskaldunen eta nazien arteko harremanak oso estuak izan dira.

### **Euskaldunak diozunean nori buruz ari zara?**

Abertzaleak, EAJkoak. Aranismoa teoria arrazista zelako gertatzen zen hori.

### **Ateneoan eta beste hainbat lekutan Blas de Oterorekin ibili izan zinen 1940ko hamarkadan Bilbon. Nola ezagutu zenuen?**

Blas de Otero nire adiskide handia izan zen. Hiruzpalau urtetan bere hurbileneko laguna izan nintzela erran dezaket. Ez naiz gogoritzen nola ezagutu nuen, baina ia seguru nago Luis Manzarbeitia eta Manolo Ortiz de Artiñanoren bitartez izan zela. Udan Gorlizera joaten nintzen eta bi bilbotar hauek Gorlizeko gure lagun taldean ibiltzen ziren. Blas de Otero ez dut Gorlizen gogoratzen, baina hauen bitartez ezagutuko nuen, Manzarbeitia Blas de Oteroren lagunmina baitzen. Manzarbeitia honek «el viudo» erraten zion Blas de Oterori. Berak esaten zuenez, betaurreko ilunekin hain serio ibiltzen zen beti bazirudiela emazte maitea hil zitzaiola.

Manzarbeitia, Blas de Otero eta beste zenbait lagun Café Toledo-n biltzen ginen afalosteetan, hizketan egiteko. Denetarik mintzo ginen. Blas de Otero eta biok sarritan elkartzen ginen bere edo nire etxean ere. Blas orduan eboluzio aroan zegoela errango nuke: Juventud Católica-ren propaganda burua edo horrelako zerbait izan zen aurretik. Eta denbora pixka bat bazen Arrasateko eroetxea utzi zuenetik: anorexia zuelako sartu zuten bertan. Baina nik ezagutu nuenerako sendatua zegoen, poesia liburuaren bat idatzia zuen eta Alea taldeko kide ere izan zen.

Blas de Otero askotan etortzen zitzaidan etxera, poema berri bat izkiriatu zuela eta entzutea nahi zuelako. Musika klasiko-ko disko bat jartzen zuen irakurtzen hasi aurretik.

*Redoble de Conciencia* liburuko azken poema niri dedikatu zidan, hain zuzen. Nik testu indio bat, uste dut bengalieraz zegoela jatorrian, irakurri eta itzuli nion eta Blasi asko gustatu zitzaion. Gaztelera landu zuen eta horrela dedikatu zidan.

### **Gerora ere harremanetan segitu zenuen Blas de Oterorekin?**

Ez. 1950-51 inguruan PCEkoak harremanetan ipini ziren Blasekin, eta bere artista lana herriaren onerako egin behar zuela konbentzitu zuten. Ez dakit zer erran zioten komunistek bere misioari buruz, baina kontua da egun batetik bestera nirekin mintzatzeari utzi ziola, besterik gabe. Gero esan zitzaidanez, PCEkoek erran zioten aristokratizatzaileegia nintzela. Handik gutxira erbestera egin nintzen eta ez nuen ezer gehiagorik jakin Blas de Oterori buruz.

### **Oteiza ere ezagutu zenuen garai hartan.**

Rafael Figueraren etxean ezagutu nuen Jorge Oteiza, Hego Amerikatik iritsi berria zela. Eskultore baino berritsua zen Oteiza, *charlista*. Lau dimentsioko mundu negatibo-hiperboliokoaren teoria defenditzen zuen orduan eta, inguruan zituen pintoreak analfabeto samarrak zirenez, aho zabalik entzuten zioten. Fisika Berriari buruzko libururen bat irakurri berria izango zuen, eta horretaz aritzen zen. Irrazional samarrak ziren Oteizaren azalpenak, baina grazia handia zuen.

## HITZALDI BATEAN ELIZA KRITIKATZEAGATIK ERBESTERATUA

### **Itzul gaitzen Euskaltzaindira. Azkue hiltzen ikusi zenuen, ezta?**

Badakizu ibaira erori zela, Arriaga Antzokiaren atzera. Handik pasa zen nafar batek lortu zuen uretatik ateratzea. Bazirudien ez zitzaiola ezer gertatu, egun batzuetara itzuli egin baitzen Akademiara lanera. Baina ibaiko ura irentsi egin zuen, ur pozoindua, eta gaixotu egin zen. Egun batean joan nintzaion

etxera ikusterat. Ohean zegoen, eta ondoan Gregorio Maidagan zuen, bere lagun apeza, idazkari pertsonal zuena. Eta biok harekin geundela, une horretan hil egin zen.

### **Hurrengo urtean, 1952an, Villasante euskaltzain hautatzea zuk proposatu zenuen?**

Villasante ezagutzen nuen. Askotan etortzen zen nirekin mintzatzera, nire gurasoen etxera. Orduan frantziskotarren probintziala aita Lete zen: oso gizon aurrerazalea. Elizan dena erdaraz egiten zen, baina frantziskotarren artean baziren euskaraz aritzen ziren batzuk. Frantziskotarren ordenako norbait nahi izan genuen Euskaltzaindian sartu, orden horretan euskaraz erabiliagoa izan zedin. Eta euskaraz aritzen ziren frantziskotarren artean zeuden Luis Villasante eta Imanol Berriatua. Leterekin hitz egin genuen eta Villasante hautatu genuen.

### **Villasanteren sarrera hitzaldiari erantzun zorrotza eman zenion, Elizak euskararekin zuen jarrera gogor kritikatu. Hitzaldi ausarta garai haietarako.**

Liburu batzuk banituen alemanez eta banekien Eliza, Polonian-eta, beti prestatu zela hizkuntza nazionalen alde. Horri buruz hemengo apezek baino gehiago nekien. Orduan, azaldu nuen aita saindu hark zera erran zuela, beste hark beste hura... Eta hemengo Elizak hizkuntzarekin zuen jarrera kritikatu nuen. Eliza kritikatu nuen, ez Estatua.

### **Hitzaldi horren ondorioz erbestera jo behar izan zenuen.**

Ajuriagerrak nire aitaren bitartez abisatu zidan denboraldi baterako joan egin beharko nuela. Gero aitari proposamenak egin zizkioten, itzultzeko aukera emanaz, lehen esandakoaren kontra hitzaldiren batzuk egiten banituen. Gainera, ongi ordainduko zizkidaten hitzaldi horiek. Erabaki nuen kanpoan gelditzea.

### **Seminario Rojasen babesa, adiskide eskuindarrak, Krutwig abizena... horrek guztiak ez zizun lagundu hemen geratu ahal izateko?**



Nahi banuen geldituko nintzen, baina ni ez nintzen nire buruaren traidore.

### **Haserrea piztu zuen zure hitzaldiak Administrazioan. Eta Euskaltzaindian?**

Gobernadorearen izenean eta Seminario de Rojasen bitartez ni Euskaltzainditik botatzeko agindua heldu zen, baina Euskaltzaindiak uko egin zion. Garai hartan, ni neu nintzen publiko aurrean Euskaltzaindia osoa baino gehiago.

«EUSKO JAURLARITZAK EZ ZUEN EZER EGITEN»

### **Lehenengo Donibane Lohizunera joan zinen. Jagi-jagikoak ezagutu zenituen.**

Oso sinpatikoak ziren. Beti izan dira oso sinpatikoak. Gauza batzuetan zabalagoak izan ziren EAJkoak baino. Baina oso denbora laburra egin nuen Donibane Lohizunen, bizpahiru hilabete. Berehala Parisera joan nintzen.

### **Giroz erabat aldatu zenuen. Bilbotik, inguru ez abertzale batetik, Lapurdira, errefuxiatu arteko giro oso abertzalera.**

Eskualduna hotelera joan nintzen, eta han egoten zen Jagi-jagiko Lezo Urreiztieta. Nire adiskide mina bilakatu zen. Galdetzen nion EAJkoak zergatik zeuden haserre nirekin, ni ez bainintzen nehoiz sartu nehoren kontra. Lezok erantzun zidan: «*Que no? Usted se ha metido a trabajar el vascuence, que para el PNV es su coto privado*». Nik euskararen alde egin nuena ez zen aintzat hartzekoa; nire kontra jokatzeko zuen horrek EAJren aurrean. Euskarari buruz tontokeriak esatea zen orduan EAJren barruti pribatua.

### **Parisera joan ondoren ere izan zenuen harremanik Lezo Urreiztietarekin, ezta?**

Jagi-jagiko jendearekin eta mintzatzen, altxamendu armatu baten plana egiten hasi nintzen. Lezo Urreiztieta Parisen izaten zen sarri, eta ados zegoen. Gauzak prestatzen aritu ginen baina azkenean ez zuen aurrera egin.

**Eusko Jaurlaritzako jendea ere ezagutu zenuen Parisen, Singer kaleko egoitzan.**

Irujorekin izan nuen harremana. Oso sinpatikoa zen. Eta haren bidez pertsona batzuk ezagutu nituen.

**EAJ eta Eusko Jaurlaritzza oso gogor kritikatu zenituen gero. Orduan, hauekin harreman zuzena zeneukanean ere, kritika hauek egiten zenizkien?**

Ordurako konturatu nintzen Eusko Jaurlaritzak ez zuela ezer egiten. Amerikatik dirua hartzen zuten euren bizimodua ordaintzeko. Agirrek pentsatzen zuen jenio bat zela politikan, baina amerikarrak Francorengana hurbildu zirenean, Euskal Gobernamentuak ematen zitzaion dirua kendu zitzaion. Dirurik gabe geratu ziren amerikarren interesak aldatu zirenean. Beti esaten dut Euskal Gobernamentuak uste zuela Singer kaleko egoitzaren atarian eserita zain egonda noizbait Francoren gorpua euren aurretik pasako zela.

**1956ko Parisko Euskal Biltzarrean gerrila borroka defendituz txostena irakurri omen zenuen. Biltzarrean EAJren eta Jaurlaritzaren politika kritikatu zuen gutxietakoa izan zirela dio Txillardegik elkarrizketa liburu batean.**

Nik ez dut sinesten pertsonalitatearen banatzean. Ni orduan jadanik Alemanian bizi nintzen eta ezkondua nintzen, Kolonian. Hala ere, batzuk ni Parisen egon nintzela erraten dute, gero ETA sortuko zuten gazteek han aurkitu nindutela eta ni orduan ETAREN bultzatzaile izan nintzela. Han irakurri ziren testu batzuk ere erakutsi izan dizkidate, nireak zirela erranez. Eta gogoratzen dut idatzi nituela. Baina leku ezberdinetan berdenboran pertsona bakarra ezin da izan. Ni Alemanian nengo: gorputzaren parte bat Alemanian eta gorputzaren beste parte bat Parisen? Presentzia izpirituala izango nuen, nire testuak han izan baziren.

«MIRANDE NEOPAGANOA ZEN ETA NI ANTZINAKO PAGANOA»

**Jon Miranderekin egin zenuen topo Pariseko egonaldian, Alemaniara joan aurretik.**

Mirande gauza batzuetan probokatzaille bat zen. Nazi anti-judua zen eta, egun batean, Pariseko *ghetto*-ra joan ginelarik, han kantatu alemanak, faxisten aldekoak, kantatu zituen. Esan nion kontuan hartzeko ni kanpotarra nintzela; berak hiritartasun frantsesa zuela eta bere kontra ez zutela ezer egingo, baina nire kontra bai.

Gero, 1963an *Vasconia* argitaratu nuenean, haserretu egin zen nirekin. *Vasconia* Miangolarrak ordaindu zuen. *Vasconia* atera baino lehen Miranderen liburu bat argitaratzekoa zen Miangolarra, baina nola nire liburua lehenago atera zuen, Mirande haserretu egin zen: «*Rojo! El dinero de Moscu!*», erraten zidan. Baina Mirandek bazekien ez zela Moskuko dirua izan, Miangolarrak ordaindu zuela baizik. Ez dakit Mirandek zehazki zer publikatu nahi zuen; poesia batzuk ziren. Ez dut uste gero publikatu zituenik.

**Moralez eta sinismenez euskal kulturako giroa erabat kristaua zelarik, Mirande eta biok hautsi egin zenuten horrekin.**

Mirande faxista zen, eta faxista zelako nazizalea. Alemanak beti herri minoritateen alde zeuden, batez ere bretoien alde. Eta Mirandek oso ongi zekien bretoieraz mintzatzen, bretoiek baino hobekiago. Bretoieraren bidez lagun faxistak zituen. Faxistak nolabait neopaganoak ziren, eta Mirande ere neopaganoa izan zen.

**Zerikusirik ez zuten zure paganismoak eta Miranderenak?**

Ez. Beti erran dut nirea veteropaganismoa dela. Antzinako paganismoa. Nire paganismoa ez zen nazien ikuspuntukoa. Nazia paganismoaren iluna da, eta nik maite nuen paganismoa Erromako eta Greziako paganismo argitsua zen.

**Moral kristauarekin hausteko bide horretan filosofo alemanek eraginik izan zuten zuregan Miranderengan bezala?**

Mirande ezagutu baino lehen irakurriak nituen Schopenhauer eta Nietzsche. Eta Kanten obrak ere bai. Guk europar giroa sartu nahi genuen, Ortegak Espainian egin zuen bezala. Schopenhauer ere paganoa zen, batez ere hinduzalea. Ni ere

hinduzalea izan nintzen... Gure mundua ez zen Elizaren mundu hertsia.

**Gaztetandik filosofia irakurri izan zenuen. Gero zure pentsaeran zer filosofok izan dute eragin handiena?**

Nik beti maite izan dut Schopenhauer, hori dudarik gabe. Kant eta Schopenhauer. Nietzsche baino gehiago. Nietzsche niretzat poeta zen, literatur gizona.

**Parisen egin zenituen hiru urteetan (1952-1955) Ekialdeko hizkuntzak ikasi zenituen Unibertsitatean. Baina filosofia indiarrekiko eta bereziki budismoarekiko interesa lehendik zetorkizun.**

Bilboko urteetan interes handia nuen budismoan eta baita filosofia indiarren beste zenbait arloetan ere, hinduismoaren beste adierazpen batzuetan. Beti indiazale izan nintzen, eta aspaldi Indiara joateko asmoa nuen. Ateneoaren garaian, Ekialdeko ikasketekin benetako interesa genuen jendea biltzea erabaki genuen. Uste dut astero biltzen ginela Fernando Lezama Leguizamonen Algortako etxean Fernando bera, aita Gorostiaga eta hirurok. Gai hauei buruzko biblioteka aberatsa zeukan Fernandok. Parisera joan nintzenerako indiarren filosofia ondo ezagutzen nuen, eta pertsera, hindustanera eta tamileraz hizkuntzak ikasten hasi nintzen.

Gero, Alemaniako Essenera joan nintzelarik, komunitate budistarekin harremanetan egon nintzen; nire burua budistatzat nuen. Atzerritarren klub bat bazen han: talde nazionaletan zatituta zegoen eta ni talde indiarrean sartu nintzen. Haiekin ospatzen nituen jai nazionalak eta erlijiosoak. Esseneko garaitik klub indiarrekoa da gomutarik onena.

**Zertan aritu zinen Alemanian?**

Alemanian ezkondu egin nintzen, eta dibortziatu gero. Ez dut oroitzapen onik. Alemanian bizi izan nituen urteak nire bizitzatik ezabatu nahi ditut.

«MIANGOLARRAK ESKATU ZIDAN VASCONIA IDAZTEKO»

**Jauzi bat egingo dugu orduan. 1960an Euskal Herrira itzuli zinen, Miarritzera. Gai politikoetan buru-belarri sartu zinen orduan.**

Nik orduan oso adiskide nituen Marc Legasse eta Miangolarra. KLM izena ipini genion hirukoteari: Krutwig, Legasse eta Miangolarra. Eztabaidatzeko bilerak egiten genituen, eta kezkatzen hasi nintzen nazionalismoaren egoerarekin. Horregatik publikatu nuen *Vasconia*.

**Zerk eraginda erabaki zenuen *Vasconia* idaztea?**

Miangolarrak eskatu zidan: «Hemen egiten den nazionalismoa hilda dago, europar erako nazionalismoa sortu beharra dago hemen, nazionalismo progresista, eta zeu zara hori idatz dezakeen bakarra». Askotan biltzen ginen Donibane Lohizunen kaian, hondartzaren aurrean, eta mintzo eta mintzo. Berak ordaindu zuen liburua eta nik publikatu nuen, Fernando Sarrailh de Ihartza ezizenarekin.

Nik beti erran nuen ni ez nintzela egilea. Baina batzuek bazuten interesa jakinarazteko ni nintzela. Orduan baziren telefono entzuketak eta EAJko batzuek, telefonoz mintzatzean, beti erraten zuten: «Oye Sarrailh...». Beti, Frantziako Gobernuak jakin zezan ni Sarrailh nintzela. Beraz, nolabait, nire espulstioa Frantziatik EAJk eragina da.

**Nor zen Miangolarra?**

Nire adiskidea zen Paco Miangolarra. Miarritzen ezagutu nuen. Bere aita Itsas Armadako kapitaina zen eta Venezuelara joan zen. Paco Miangolarrak negozioak egiteko bazuen jenio bat, lan handia egin zuen eta Venezuelan fundatu zuen gero Hego Amerika osoko inprimategi handiena izango zena. Dirua egin zuen. Zuzendari nagusi bat zuen inprimategiaren kargu eta bera Euskal Herrian sarri izaten zen. Uste dut Jagi-jagitarra zela.

***Vasconia* idazteko zure oinarriak zein izan ziren?**

Nik banekien nolakoak ziren Europako nazionalismoak. Egoera ekonomikoa nola zen aztertu nuen, nola zen egoera nazionala, teoria nola aplikatu hor... Nazionalismo ezkertiar moderno bat zer den izkiriatu nuen.

Eragin handiena *Bélica* parteak izan zuen: nola antolatu behar ziren gerrilak, nola egin gerra eta abar. Izan ere, hauek dena gaizki egiten zuten. Adibidez, saiatu ziren Madrildik Donostiara zihoan tren deskarrilatzen. Eta azken momentuan, «bai, baina ez...». Edo egiten dira edo ez dira egiten, baina ezin dira erdizka egin. Ez zuten ezer lortu. Apez ttipien talde bat besterik ez zen. ETA, ordura arte, mugimendu demokratikista zen, giristino iraultzaileak ziren.

### **Zer zenion, funtsean, *Bélica* atalean?**

Azken momentuan eta beharrezkoa baldin bada, pentsatu behar dugu gauza batzuk indarrez lortu behar direla. Nik indarkeria, bortxa, ez dut maite, baina hil edo biziko egoeran bazaude... Une horretan beharrezkoa zen. Clausewitzek esaten du: «Gerra egin behar da. Ez dut atsegin, baina ez dut beste erremediorik! Edo hiltzen naiz edo gerra egiten dut!».

Espainolak asko mintzo dira euskaldunen kontra, baina ETAREN ekintza historikoa izan da. ETAREN ekintzarik gabe euskaldunak aspaldi desageri ziren.

«VASCONIA EZ ZEN E.T.A.-REN BIBLIA»

**Azaldu, labur, beste sei ataletan zer zenion: *Etnica, Económica, Dinámica, Histórica, Política* eta *Dialéctica*.**

Lehenengoan, *Etnica* partean, ezarri nuen zer den nazionalitate bat, zein faktorek definitzen duten. Faktore nagusia hizkuntza da, bigarrena kultura, hirugarren historia, erdizka, eta gero badaude beste faktore batzuk: arraza... Hizkuntza zein egoeratan zegoen, kultura zein egoeratan zegoen eta abar.

Ekonomiari buruzko atalean, herri batek bizi egin behar duela. Nazionalismoak ezin du jendea pobrezia kondemnatu. Begiratu behar duzu ekonomia nola dagoen eta orduan nik

hemengo fabrikak nola zeuden, nola izan zitekeen, Iparraldean lanik ez zegoelako jendeak alde egiten zuela...

Dinamika atalean, euskaldun sentimendua sortzeko behar den dinamikaz izkiriatu nuen. Nazionalismoa berez indar bat da, eta dinamika bat behar da sentimendu hori sortzeko.

Atal historikoan, zenbait gertaera nola interpretatu behar diren izkiriatu nuen. Espainol historia gezurrez bete dagoela. Historia faktuek osatzen dute, baina faktuen bitartez zuk egiten duzu koadro historiko bat. Eta ez zuen existitzen euskal koadro historikoak, baizik eta Historiako gertaera isolatuak Espainiaren Historiaren zentzuan interpretatuak.

Politika atalean, berriz, politika nola egin behar zen azterten nuen. Euskal Herriak irabazi behar zituen kausa batzuk, eta beraz, progresista izan behar zuen euskal nazionalismoaren politikak. Herri minorizatuak beti progresistak izan dira; bosterean dauden herriak baino gehiago.

Azkena, dialektika atalak, zentzu marxista zuen: historian nola gauzak bata bestearekin biltzen diren eta unitate bat kreadzen duten.

**Lurraldetasuna modu berezian tratatzen zenuen: gaskoinak, errioxarrak, aragoarrak... naziokideak dira Vasconia liburuan.**

Euskaldun izateko lehen faktorea euskara da. Baina adibidez, gaskoin hizkuntzak, badu euskararen influentzia bat, eta izan daiteke bigarren mailako faktore nazional bat. Eta gaskoin bat, gaskoineraz mintzatzen delarik, euskal nazioaren kide senti daiteke.

Errioxarena historikoa da. Errioxarrek eskatu zuten bereaiek Euskal Estatutuaren barnean hartzeko 1934an. Jendea ahaztu egiten da. Errioxan Nafarroan baino boto gehiago zeuden Euskal Herrian sartzearen alde.

**Vasconia liburuak ETArengan eragin handia izan zuela esan izan da beti.**

Orduan argitaratzen zen Espainian *El Español* aldizkaria, Fragaren ministerioaren aldizkaria. *El Español*-en agertu zen *Vasconia*-ri buruzko artikulua luzea, erranez *Vasconia* ETAREN Biblia zela. Baina ez zen. *Vasconia* ez zen ETAREN Biblia. Txillardegik berak haren kontra izkiriatu zuen. Baina Fragak propaganda egin zion eta jendea *Vasconia* irakurtzen hasi zen. Eta jendeak pentsatzen zuen egiatan ETA *Vasconia*-ren produktu bat zela. Ez zen horrela hasieran. Baina, bertalde, egia gertatu zen: hori horrela zela pentsatuz sartu ziren asko ETAN eta orduan barrutik *vasconiatu* zuten.

### **Zure ustez zer aportazio nagusi egin zion nazionalismoari *Vasconia* liburuak?**

Euskal nazionalismoa beste era batera ikusteko modua etorri zen. Lehenago guztiak ziren apezten seme-alabak. *Vasconia*-rik gabe, ETA ez litzateke izango gaur dena, oso bide ezberdina hartua baitzuen *Vasconia* aurreko ETAK.

### **Leizaola Jaurlaritzako lehendakaria gogor kritikatu zenuen *Vasconia*-n. Traidore zela idatzi zenuen. Gogorra garai hartarako, ezta?**

Zaitetik kondatzen zuenez, egun batean Parisen harekin mintzo zen eta Leizaolaren emazteari esan zion: «A ze pena zure seme-alabek euskaraz ez mintzatzea». Eta emazteak: «Total, balio duenerako!». Leizaola eta emaztea, biak, euskaldunak ziren! Hori zen abertzaleen jarrera. Euskararen etsaiak askotan.

Espainol batek hori eginez gero normaltzat hartuko nuke, baina abertzalea dela erraten badu, hori traizio bat da. Leizaola horrelakoa zen. Oraindik ere badaude horrelakoak Bilboko EAJn. Hauek ez dira abertzale.

### **Txillardegik ETAREN izenean kritikatu zuela *Vasconia* esan duzu. Zer kritikatzin zion *Vasconia*-ri ETAK?**

Lehenago Fragak errana zuen hori ETAREN Biblia zela. «Ez, hau ez da ETAREN Biblia, ETA ez dago ados *Vasconia*-rekin», esan zuen ETAK. Batez ere aurreko nazionalismoei buruzko



iritzi negatiboarekin ez zegoen ados. ETAkoak, nolabait, EAJren jarraitzaileak ziren. EAJren jarraitzaile berriak.

**Zure hitzaurrea Buenos Airesen datatua agertzen da Vasconia-n. Baina zu Hegoamerikan ez zeunden, ezta?**

Inoiz ez. Despistatzeko zen.

E.T.A.-REN V. ASANBLEAKO TXOSTEN POLITIKOEN EGILE

**Vasconia-ren egile izateagatik eta, diozunez, EAJren erruz, bidali egin zintuzten Iparraldetik.**

Vasconia-ren argitarapenagatik dudarik gabe espainolek protestatu egin zuten baina frantsesek jakin zuten nor zen Vasconia-ren egilea EAJren bidez. EAJkoak han bizi ahal izateko Frantziako Gobernuari berak nahi zituen berri guztiak ematen zizkion. «Nor da Vasconia-ren egilea?», eta EAJkoek: «Federiko Krutwig da». Orduan, Frantziatik bidali ninduten eta Belgikara joan nintzen. 1965. urtea zen.

Belgikara heldu nintzenean, belgikarrek ezin zuten sinetsi giza eskubideen aberritik inor liburu bat idazteagatik, iritzi delituagatik, espulstatu zutela. Belgikan urte askoan egon nintzen bizilekua hartuta. Bertan ezagutu nuen nire bigarren emaztea.

Helbide ofiziala Belgikan nuen bitartean beste zenbait lekutara ere joan nintzen lan kontuak zirela eta: Erromara lau urterako joan nintzen 1967an, Aljerren ia urtebetez egon nintzen 1972an eta Aostan izan nintzen, aldiz, 1973an. Belgikako Gobernamentuak emandako paperekin beti. 1978an Euskal Herriera itzuli aurreko urteetan ere Belgikan bizi izan nintzen, Lovainan aurrena eta Brusselan gero.

**Belgikan zeundela Julen Madariaga hurbildu zitzaizun.**

ETAren estrukturak beti desegin egiten zituztenez, haiek eskatu zidaten ezin apurtuzkoak ziren estrukturak egiteko. Mugimendu iraultzailea nola antolatu erran nien: hirurkoe-tan antolatzeko eta abar. Hirurkoak bi urtez bizi badira, orduan sakonki sartzen dira herrian, non etsaiak gehiago ez duen

ETAren estrukturak desegiteko ahalmenik. Ikusten duzu orain ere: ETA bizi da.

**Vasconia-ren ondoren *La cuestión vasca* argitaratu zenuen, 1965ean. Horrek ere eraginik izan zuen ETAn.**

Hori espainol txinatarzaleek publikatu zuten.

**Ez zen ETAren anagramarekin argitaratu?**

Beharbada bigarren edizione bat. *Vasconia*-ren ideia berak desarrollatzen nituen *La Cuestión Vasca*-n, nazionalismo iraultzaile baten ildotik nolabait. Arazo batzuetan teoria marxistak eta maoistak nazionalismora ekartzea zen asmoa. Nik ondo ezagutzen nituen txinatarrak eta orain ere sinpatia handia diet. Nehoiz ez dira egiazko marxistak izan. Haientzat ere marxismoa bidea gidatzeko metodo bat izan da.

**Ikuspegi marxista erabiliz egin zenituen orduko lan teoriko asko, ezta?**

Ni egiazko marxista ez naiz izan. Nazionalista euskalduna nintzen. Prest nengoen euskal kausarentzat onak ziren ideologia guztiak onartzeko, baita faxismoa ere. VI. Asanbleakoak alderantziz, soil soilik marxistak ziren, eta hauek enplegatzen zuten euskal nazionalismoa beren helburu marxistentzat. Guk, aldiz, gauza guztiak enplegatzen genituen euskal nazionalismoaren finean. Tresna bat zen marxismoa.

**Gaur egun izan daiteke tresna?**

Ez, amaitu da. Jacques Monod-ek erakutsi duen bezala, naturan ez dago dialektikarik. Dialektika da gauzak pentsatzeko eta antolatzeko modua. Marxistek pentsatzen zuten sozialismoak berez, nahitaez, etorri behar zuela. Hori faltsua da. Baliogabeko tresna bilakatu da.

**ETAren V. Asanblean protagonismo handia izan zenuen.**

Bi zati izan zituen V. Asanbleak. Ni bigarren partean egon nintzen, Getarian. Han onartu ziren bi txosten nik idatziak dira: txosten politikoa eta estrukturei buruzko txostena. Orduan onartu zena ia osoa neuk diktatua da.

Liburuetan dago han azaltzen nuen gerrila estrategia. Alemanian eta Ingalaterran salgai zeuden. Gerrila estrategia hori ez zen mirakulu bat, liburuetatik hartua zen.

**Gogoan duzu zein izan ziren zure irakurketak txosten horiek egiteko?**

Batez ere Menahem Beginen *Rebellion en Tierra Santa*. Espainolez publikatu zen. Miangolarrak eman zidan. Juduak arabeak baino jakintsuagoak dira, eta estrategia gerrileroan beti burutsuago jokatu dute.

**Mao ere izan zenuen erreferentzia. Haren itzulpenak ere egin zenituen.**

Mao ere bai gauza batzuetan, baina ez hainbeste. Maozale Etxebarrieta zen eta, batez ere, Julen Madariaga. Ni ez nintzen hain maozale.

«JAKIN GABE SARTU NINTZEN E.T.A.-N, ETA JAKIN GABE UTZI»

**V. Asanblean ETako Biltzar Ttipirako, zuzendaritzarako alegia, hautatu zintuzten, Eskubi, Bareño, Arregi, Madariaga, Beltza, Etxebarrieta, Etxabe eta Goristidirekin batera.**

Uste dut Asanbleak aukeratu zituela zortzi eta gero geuk, Biltzar Ttipikook, beste bi. Adibidez, Julen Madariaga ez zuen Asanbleak aukeratu, baina gero guk aukeratu genuen.

**Eta erakundea utzi egin zuten ETaren sortzaileetako batzuk, ordura arte zurekin *Branka* aldizkarian ibilitakoek: Agirre, Txillardeggi, Benito del Valle, Imaz. Zer gogoratzen duzu?**

Nolabait gurekin zeuden baina Txillardeggi beldur zen muga pasatzean eta hemen geratu zen, ez zen Asanblean izan. Gero, marxismoaren beldur zirelako utzi zuten ETA.

**Nola pasa zinen ETako Biltzar Ttipiko kide izatetik ETAKoa ez izatera?**

Jakin gabe. Ni ETAn sartu nintzen jakin gabe. ETAn sartzeko ez dakit errito bat egiten den edo ez. Nik ez dut egin behintzat. Eta ez dut dimisioa eman irteteko. Ez dakit ETAn sar-

tu nintzen edo ez. *Vasconia* idatzi nuen eta deitu zidaten. Ni ez naiz ofizialki ETAn sartu, eta utzi ere ez.

**Italiara jo zenuenean urrundu egin zinen ETArengandik. Urruntze geografikoa bakarrik ala ideologikoa ere bai?**

Bietara izan zitekeen. Ez dakit. Dударik gabe ETAn gauzak aldatu egin ziren, nik ez nuen horren berririk, denbora aurrera joaten da, orain aurreratago joan da... Gauzak aldatu dira bitartean.

**Zertan aritu zinen Italian egin zenituen urteetan?**

Erroman berri agentzia erdi ofizial batean lanean aritu nintzen, itzultzen eta. Agentziaren bitartez Gobenuaren babesa izan nuen errefuxiatu gisa.

Erroman nengoela Errenazimenduaren esanahiaz jabetu nintzen. Museo guztiak bisitatu nituen eta orduan ikusi nuen nire indianismoak ez zuela oinarrik. Ordura arte pentsatzen nuen nire indianismoa sustrai handikoa zela, baina Erroman erabaki nuen ni ez nintzela indiarra, baizik eta grekoa. Ez nuen entenditu ezer zibilizazio indiarraz. Kultura bat entenditzeko, sortu egin behar duzu kultura horretan, bestela sus-traitik ez duzu ulertzen. Eta gu, gustatzen zaigun ala ez, grekoak gara kulturaz.

**Gero, Aostan bizi zinela, Harpetaniako kultura eta hizkuntza aztertzen aritu zinen.**

Liburu batean argitaratu zen ETArene ideologia Italiako iparraldean sartu zela nire eraginez. Nik asmatu nuen Harpetania hitza. Aurretik nazio franko-probentzala zen. Erran nien: «Independentzia nahi baduzue has zaitezte zeuen buruari franko-probentzal ez deitzetik, bestela frantsestzat hartuko zaituztete eta». Alpeak bertako dialektoan Harpeak dira. Harpetania hitza italiako lexikoan sartu da gero. Artikulu batzuk izkiriatu nituen hango hizkuntzari buruz, baina libururik ez.

**Garaldea ere zuk asmatutako hitza da. Azaldu zer den.**

Liburu batzuk aurkitu nituen kanariar hizkuntzari buruz. Adibidez, Lanzarote. Euskal izena da! Lanzarote espainola da

baina egiazko izena da *Launtzuarde, La Ahuntz Uharte, la isla de las cabras*. Euskarazko berrogei bat izen badira.

Eskozian ere, kaledoniarrek, badute antzekotasuna euskararekin. Gehiago ere izan daitezke. Grekoz ere badaude euskararekin antza duten gauzak, grekoan badira aurreindoeuropar gauza batzuk.

Garaldeaz ari naizenean, sustrai bereko hizkuntz aurreindoeuroparretan mintzo ziren Atlantikoko kostako herriez ari naiz, beraz. Guantxea eta euskara, adibidez, familia berekoak dira.

***La Vasconie et l'Europe nouvelle* argitaratu zenuen 1976an, frantsesez aurrena eta gazteleraz gero. Lehendik adierazia zenuen ikuspegi europarzialea nabarmenago agertzen duzu hemen.**

*Vasconia* idatzi nuenetik gauzak nola aldatu diren azaltzen dut. *Vasconia* zaharrean ere Europako nazioen mapa bat agertzen nuen. Geroago eta geroago hizkuntza etnikoen ikuspuntuak, kulturak, inportantzia handiagoa hartzen du. Europako kultur batasuna da ideia nagusia.

**Noiztik zara europarzialea? Politikaz kezkatzen hasi zinenetik?**

Bai. Bilbon Ateneo Berria fundatu genuenean ordurako europarzialeak ginen. Gaur egun ere europarziale naiz. Europaren etsaiak Alemania, Italia, Espainia eta gaur egungo estatuak dira. Estatu horiek desegin behar dira eta estatu tipiagoak egin, horiek Europa osatzeko.

«NEOLITIKOAREN PAREKOA DEN IRAULTZAN SARTU GARA»

**1978an Euskal Herrira itzuli zinen, Zarautzera. Nola aurkitu zenuen Hego Euskal Herria, mende laurden kanpoan izan ondoren?**

Beharakada handia nabaritu nuen kulturaren arloan. Itzuli nintzenean, Monzoni esaten nion ez nengoela ados berak egiten zuen literaturarekin: hizkuntzaren prestigioa goitik be-

hera eraman behar dela eta ez behetik gora. Berak bere giro sozialeko literatura egin behar zuela eta ez giro *populachero*-koa.

Baserritar ez jakitsuak ondo mintzo dira euskaraz, baina baserritar ez jakitsuen kultur maila exenplutzat hartzea...

### **Eta nolako Euskaltzaindia aurkitu zenuen?**

Tamalgarria. Ez dute kultura zabalik euskaltzainek.

***Vasconia*-ren berrargitarapen osatuan, *La Nueva Vasconia*-n (1979), lan politikoa utzi eta aurrerantzean literatur kreaziora zuzenduko zenuela zure ahalegin osoa azaldu zenuen. Zergatik erabaki hori?**

Orain zibernetikaren aroan gauzak aldatu dira. Orainarte, aberastasunen sorreraren oinarrian teknika eta energiaren kontsumoa egon dira. Beti. Baina orain zibernetikaren aroan gaude: duela 10-15 urtetik, ez gehiago, aberastasun handiena informazio berriaren baretik dator. Eta informazioa burmuinean sortzen da.

Adimen inteligentearen definizioa zera da: lehendik ezarritako bi teoriatik abiatuta, berri bat asmatzeko gai izatea. Ehun mila lagunetik bakarra da horretarako gai. Euskal Herria bizi bada edo ez bada, lauzpabost pertsonari esker da. Pertsona arrunt baten adimena zurrundu egiten da 25 urtetatik aurrera.

Langileen lanpostuak direla-eta hainbeste arazo... ez al zaretela konturatzen duela 10-15 urte aro berri batean sartu garelara? Aberastasun gehiago sortu ahal izango dela gutxiago lan eginez? Pentsatzen dakien jendea, asmatzen dakien jendea, prestatu behar da.

**Orain azaltzen ari zarena *Vasconia Computer Shock Año 2001* liburuan (1984) agertzen duzun tesia da, ezta?**

Hori idatzi nuenean aro berri hau hasi egin zen etortzen. Liburu hori publikatu nuenean, agian zerbait geroago, munduan egin den iraultza handienera sartu gara. Neolitikoan lur langintza asmatu zen, eta geroztik aldakuntza guztiak, aurreakuntza guztiak, energiaren kontsumo handiagoaz egin di-

ra. Orain ez! Orain informazioaren produkzioaz egiten da. Neolitikotik ez da iraultza honen parekorik gertatu.

**Kultura eta zibilizazioa gizonezkoen produktu direla diozu liburu honetan.**

Feministak ez dira gehienetan feministak, maskulinistak baizik, gizon ez direlarik gizon izan nahi luketelako. Emakumeak baditu bere merituak eta bere ahalmenak, baina gizonaren eta emakumearen burmuina desberdinak dira. Gizonek burmuinaren ezkerreko alde handiagoa dute eskuinaldekoa baino. Emakumeek bi aldeak berdintsuak dituzte. Non zer dago? Logika ezkerrean dago. Beraz, gizona logikoagoa da, baina ez da hain intuitiboa.

Gizona oso tontoa izan daiteke, emakumea baino askoz ere tontoago, edo oso inteligentea. Eta hau erabakitzen da burmuina nola konposatzen den. Emakumeak batez beste gizonezkoak baino gehiago dira. Tontoenak gizonak dira, baina etorkizuna erabakitzen duten pertsona inteligenteak, progressoa bideratzen dutenak, gizonezkoak dira.

Hau ez da emakumearen aurka mintzatzea. Beraz, etorkizuna, ideia berriak, beti gizonek ekartzen dituzte, baina hobeki interpretatzen dituzte emakumeek.

**Atentzioa ematen du atzeratuekin, ezinduekin, egiten duzun planteamenduak. Gizarteak gehiegi babesten dituela eta ezabatzerako jo beharko litzatekeela.**

Bide naturala da. Aurrerabidea etorri da aldakuntza berriak onartuz eta aldakuntza negatiboak kenduz, negatiboak egiten diren elementuak kanpora botaz. Guk animalien kromosomak ditugu gure barnean, animalien materia bera dugu, baina aldatua. Eta aldatu da, konbinazio txarrak zituzten elementuak desageri direlako gure baitan eta elementu berriak kontserbatzen ditugulako. Gure barnean ditugun elementu fisikoak dinosauroengandik datoz! Aldakuntzak gertatu dira, baina haiengandik sortu gara. Lehen mongolicoa 40 urte pasa baino lehenago hiltzen zen. Orain seme-alabak izan ditzakete, zahartzarora heltzen dira... Kristauak garelarik, tontoen, tontoe-

nen, pertsona eskubideak kontserbatzean, humanitatearen progresoa eta humanitatearen existentzia ere hiltzen dugu.

«EUSKALDUNEK HOBEKI PENTSATZEN DUTE GAZTELERAZ»

**Liburuan behin eta berriro aipatzen duzu Euskal Herriak, aurrera egingo badu, derrigorrezkoa duela Espainiatik banatzea.**

Edateko ura eta ur pozoindua nahasten badituzu, guztia pozointzen da. Europartasunaren kontserbatzeko, ez soil-soilik euskaldunentzat, europar guztientzat baizik, Espainia Europako Batasunetik kanpora botatzea beharrezkoa da. Espainia Europan sartzea arriskua handia da, bere mentalitatea sartzen duelako.

**Baina zure saio liburu ia guztiak gazteleraz idatzi dituzu.**

Euskaldunentzat baitira eta euskaldunen kultur bidea, parte honetan, espainola izan da. Euskaldunek askoz hobeki pentsatzen dute, gauzak fixatzeko, gazteleraz. Minoritateen problematika da hau. Kultura kreatorreko talde tipo bat behar duzu. Tipiegia baldin bada ez duzu kreatorreko kulturarik. Oso tipia baldin bada, ehun milatik bakarra izan ohi denez kultura kreatorreko gai, ez du ematen gauza handirik. Eta Euskal Herrian ehun milatik bat hogeit hamar pertsona baino ez dira.

Hizkuntzaren zehaztasuna kulturaren bidez egiten da. Gizonen talde minoritario on batek kultura kreatorreko du, eta kultura horrek herrian fruitu ematen. Elitekoak gutxiegi badira, kultura kreatorreko gai direnak gutxiegi badira, ezinezkoa da. Kopuru bat beharrezkoa da, hogeit hamar gutxiegi da.

***Vasconia Computer Shock Año 2001* liburuarekin amaitzeko: demokrazia ez duzu sistema politiko egokitzat jotzen.**

Demokrazia *chusmocracia* izan daiteke. Demokrazian ton-to guztiek gehiengo erabakitzen dute. Ehun mila pertsonaren aburua ez da ona, beti txarra da. *Aristos* esan nahi du onenak, onenen gobernu, eta horregatik Aristotelerentzat aristokrazia gobernu hoberena zen.



### **Zuk beltistokrazia aipatzen duzu.**

*Aristos* eta *Beltistos* sinonimoak dira, baina orain aristokrazia izenarekin noblezian pentsatzen duenez mundu guztiak, beltistokrazia erabiltzen dut: ez baita nobleziaren gobernua, hoberenen gobernua baizik. Dena herriarentzat baina deus ez herriarekin.

### **Zer dela eta idatzi zenuen *Belatzen Baratza* (1979-1983) nobela bilduma?**

*Roman*-a da, ez nobela. *Roman*-a fondo filosofikoa duen istorioa da. Osoa publikatu gabe dago. Egunen batean publikatuko dut. Bederatzi tomo txiki publikatu dira, eta ia erdia dago argitaratu gabe. Idatzia eta euskarara itzulia dago. Beste bi nobela ere badituz izkiriaturik: *Gane Garaietan* eta *Taleiaren Katopthrona*.

Nire emazte belgikarra Lovainako Unibertsitatean irakaslea zen, *Roman*-aren historian espezialista, eta berak ulertzeko aurrena gazteleraz idatzi nuen *Belatzen Baratza*. Orain, nire emazte ohiak frantsesezko itzulpen bat egin nahi luke.

Gazteleraz egin ondoren euskaraz egiten hasi nintzenean, ohartu nintzen euskarak ez dituela lengoia mailak. Bi pertsona hizketan ari direla, berdin dio bata piramide sozialean goian egon edo behean egon. Hizkuntza klasikoetan, hizkuntza kultoetan, lengoia mailak daude: era ezberdinean mintzo dira batoren edo bestearen klase sozialaren arabera. Orduan erran nuen: euskaraz sortu egingo dituz lengoia mailak.

Baina porrot egin nuen, oraindik existitzen ez duen euskal gizarte batentzako aritu bainintzen idazten. Baliteke inoiz existitzea, baina gaur egun ez da existitzen. Euskara beheko klaseen hizkuntza da.

### **Etorkizunean egongo al da orain aurkitu ez duzun publiko hori?**

Etorkizunean alda liteke Europa, baina *Belatzen Baratza* da orduan ez zegoen publiko batentzat, amets egin nuen publikoarentzat.

«KULTURAZ GREKOAK GARA»

**Azal ezazu zergatik eta nola sortu zenuten Jakintza Baitha elkarte.**

1986an sortu genuen Zarautzen. Manu Erzilla, Alfontso Iri-goien, Josu Lavin, Juan Luis Goikoetxea, Michael Morris eta ni izan ginen sortzaileak. Zerbait egin beharra zegoen euskaraz, baina porrot egin dugu. Euskal Herrian goi kultura sartu nahi genuen, euskara grekoaren bitartez goratu. Kulturaz grekoak gara, gustatzen zaigun ala ez. Euskaldunek basati izateari utzi diote greziar kultura etorri zen unetik. Goi kultura herri guztietara greko klasikoaren bitartez hedatu da.

Grekoz ez dakien herria bere kabuz pentsatzeko gauza ez da izango. Robotikaren morroi biziko da. Beraz, helburua zen goi kultura txertatzea grekoaren bidez gure herria roboten menpe eror ez dadin.

Baina antolatu ditugu greziar kulturari buruz konferentziak, euskaraz. Badakizu zenbat etorri diren? Hamar baino gutiago baizik ez, beti. Euskaldunek ez dute interesik kulturaren. Folklorearen ez da kultura.

**Greko klasikoaren bitartez euskara goratu? Azaldu hori.**

Mundu osoan hiru kultura handi ezberdin baino ez daude: greziarra, sanskritoaren eta txinatarra. Eta agian laugarren bat: arabiarra. Gure kulturaren oinarrian, Europako kulturaren oinarrian, kultura greziarra dago, eta hori indartu behar dugu gaur egun. Ez dugu inoiz ahaztu behar herri europar guztien kultura funtsean greziarra dela, eta leku bakoitzean egin dena kultura horri ñabardura nazionala eranstea izan da. Nortasun nazionala landu nahi badugu, ez dugu ahantzi behar nortasun nazional hori osatzen duen faktore nagusia hizkuntza grekoaren oinarritutako kultura europar komuna dela.

Ingelesa, frantsesa edo alemana lehen mailako bitartekoak dira ezagutzat jasotzeko, baina ez dira izpiritua formatzeko hizkuntzak. Hizkuntza guztiak ez dira berdinak, hizkuntza guztiak ez dira posibilitate berdinekoak. Badaude hizkuntza pri-

mitiboak: Afrikako beltzen hizkuntzetan ezin da errealitatea deskribatu, ez eta pentsatu ere.

Greko klasikoa hizkuntza kultoa da, hizkuntza aristokratiakoa izan da. Greko zaharrean pentsatzeko modua pribilegiatua da. Greko zaharrean pentsatu edo hizkuntza giristino batean pentsatu, mundua oso modu diferentean ikusiko duzu.

Adibidez, grekoz eta euskaraz badago baieztapen subjetihoa —«egoten dateke»—, baina espainolez eta alemanez ez dago horrelakorik. Eta baldintzetan, espainolez ez daude euskaraz dauden maila guztiak: «izan balitz», «izan baledi», «izan bada-di» eta «izan bada». Eta zuk eguneroko hizkuntzan diferentzia hori egiten duzunean, askoz seguruago pentsatzen duzu. Grekoz bost diferente daude balditzetan, espainolez hiru eta ingelesez ez dago bat baizik.

Euskaltzaindian ez dakite ezer honi buruz. Orain batua hartu dute. Baina guk hartu behar dugu pertsona baten pentsatzeko modua eta horizontea zabaltzeko indarra duen hizkuntza. Nire ustez euskara klasikoak pertsona baten munda, edo ikuspegia, konkretuago, berriago eta aberatsago krea-tzen du batuak baino.

**Kultura greziarraren jakintzaren araberako hierarkia ezarri zenuten elkarteak: *didaskaloak*, *sintropoak*, ikasleak eta entzuleak.**

Ezin duzu ikasi azkena datorrena erdikoa ez badakizu. Grezian aro batean bazeuden *baithak*: *baitha* batean egon behar dute irakatsi egiten duten maisuak —ez inposatu egiten dutenak—, eta ikasi egiten duten beste batzuk. Baina oinarri bat izan behar duzu ikasteko. *Baithak* etorkizuneko gizonak pres-tatzeko dira.

Entzuleak kultura greziar klasikoan interesa dutenak dira. Ikasleak, kultura eta hizkuntza greziarraren ezagutza dutenak eta greziar klasikoa menperatzeko asmoa dutenak. *Sintropoak*, lagunak, hizkuntza menperatzen dutenak dira. Eta *didaskaloak*, maisuak, ideia berriak sortzeko gaitasuna dutenak.

«GIZON INTELIGENTEEN KASTA BAT SORTZEA HELBURU»

### **Sofopolis bat sortzea da zure egungo helburua. Zer da sofopolisa?**

Jakintsuen hiria. Kultura klasikoaren bitartez batxiler humanista ikasteko zentrua. Greko klasikoaren irakaskuntzan oinarritutako batxiler europeista litzateke, gero karrera jeneralista bat sortzeko.

Antzinako Erroman espezialistak esklabuak ziren. Nagusiak batxiler moduko oso prestakuntza zabala zuen, eta denean zen jakintsu. Klase kulto erromatarra, gainera, grekoz mintzo zen. Latina herri xehearen mintzaira zen.

Sofopolisean ikasiko luketenen bigarren ama hizkuntza greko klasikoa litzateke, aurrena norberaren hizkuntza babes-tuz. Helburua gizon inteligenteen kasta bat sortzea izango litzateke. Ez oraingo Unibertsitatea bezala, tentelak sortzeko baino ez du balio eta. Elite paneuropeista sortzea da helburua.

Nik sofopolisaren plana publikatu nuen gure elkarteko aldizkarian, *Hierax* errebistan, eta greziarrek presentatu zuten Europako Batasuneko 15 Hezkuntza ministroen aurrean. Papan-dreu ministroak berak, presidente izan zenaren semeak, aurkeztu zuen proiektua. Eta lehenengo aldia da zerbait aho batez onartu dutena! Sofopolisa sortzeko plana, *baithen* printzipioetan oinarritutako sozietate bat sortzeko plana.

Greziarrek aitortzen dute proiektua nirea dela. Euskal Herrian asko ideia lapurrak dira, baina greziarrak nobleak izan dira eta haien greziar hizkuntzaren defentsarako buletinean aitortzen dute proiektua nirea dela.

### **Onartu bada, zergatik ez du aurrera egiten?**

Dirua behar da. Baina orain, onartu eta denbora askoren buruan, Ameriketako masoiak konturatu dira, Fundazio bat egin dute nonbait, eta dirua etortzekoa da plana berpizteko. Uste dut 120 milioi dolar behar direla. Horiek biltzea ez da hain erraza.

**Sofopolisa Euskal Herrian ipintzea zen zure lehengo asmoa, *Vasconia Computer Shock Año 2001* liburuan adierazten zenuenez, baina kanpoan ipintzea proposatzen duzu orain.**

Euskal Herria, badakizu, mediokreen eta inbidiosoen herria da. Guk lehenago jasotzen genuen diru gutxia orain kendu digute Guggenheim egiteko. Jakintza Baithakoei eta guztiei kendu digute dirua. Lehen etortzen zen diru apurra etortzen ez bada, orduan beste herrietara joan behar dugu.

Gainera, Euskal Herria tipia da. Sofopolis bat Europa guztirako egin beharko litzateke. Grezian egitea pentsatzen nuen, Olinporen aurrean, non eta izan baita helenisten lehen kongresua. Baina greziarrak *chauvinistak* dira, eta greziar modernoak sartzeko baliatu nahi dute. Nik erran diet: «Edo greko klasikoa egiten da, edo ez duzue ezer izango».

Nik proposatzen dut, beharbada, Brujasen ipintzea lehenengo urteetako batxilerra. Brujastik 200 kilometroko zirkuluan daude Londres, Paris, Estrasburgo, Kolonia... Hasteko, gurasoek maiteago izango dute haurrak hurbil izatea. Orduan, batxileratoa Brujasen jar daiteke eta, gero, karrera jeneralista, Unibertsitatea, Olinporen aurrean.

Dirua etortzen bada Madrilera joango naiz, sofopolisaren plana aurrera ateratzeko, Enbaxadan gestioak egiteko. Eta gero Greziara joatea da nire asmoa. Madrilen ongi antolatuz gero, dirua badela ziurtatuz gero, Greziara joango naiz, han bizitzeko.

## FEDERIKO KRUTWIGEN ARGITARAPENAK

**Liburuak**

*Vasconia*, Norbait, Buenos Aires, 1963, 638 or. (Fernando Sarrailh de Ihartza goitizenez sinatua)

*La Cuestión Vasca*, 1965, 255 or.

*Galdea: sobre el origen de los vascos*, Txertoa, Donostia, 1978, 218 or.

*La Vasconie et la Nouvelle Europe*, Elkar, Baiona, 1977, 120 or. (Heiko Sagredo de Ihartza goitizenez sinatua).

*Vasconia y la Nueva Europa*, Elkar, Baiona, 1977, 192 or. (Heiko Sagredo de Ihartza goitizenez sinatua).

*La Nueva Vasconia*, Ediciones Vascas, Donostia, 1979, 770 or. (Fernando Sarrailh de Ihartza goitizenez sinatua).

*Belatzen Baratza. Mikelditarrak. Euskal errankari hamaika irazkie-tan eta bederatzi ilbetan*, Ediciones Vascas, Donostia, 1979, 327 or.

*Ekhaitza*, Luis Haranburu, Donostia, 1980, 246 or.

*Igibarziaren Iphuinak*, Luis Haranburu, Donostia, 1980, 300 or.

*Jakintza Baitha*, Luis Haranburu, Donostia, 1982, 173 or.

*Otsoaren bidea*, Luis Haranburu, Donostia, 1982, 166 or

*Erroten Burgiko Mysterioa*, Luis Haranburu, Donostia, 1982, 184 or.

*Harbelnoren amazynak*, Luis Haranburu, Donostia, 170 or.

*Mystagintza Zaharra*, Luis Haranburu, Donostia, 1983, 189 or.

*Ortziren Zaldiak*, Luis Haranburu, Donostia, 1983, 206 or.

*Garaziko Oihanaren Thaumata*, Luis Haranburu, Donostia, 1983, 161 or.

*Sua ez da hiltzen*, Luis Haranburu, Donostia, 1983, 156 or.

*Vasconia Computer Shock Año 2001*, Lizarra, 1984, 493 or.